

СТАРОЖИТНОСТІ ЖИТОМИРЩИНИ XV—XVI ст. (на матеріалі ойконімії)

7 березня цього року відзначає свій ювілей доктор філологічних наук, провідний науковий співробітник відділу ономастики Інституту української мови НАН України Ольга Петрівна Карпенко. Її наукові інтереси пов'язані зі слов'янською ономастикою, передусім із гідронімією України, етногенезом слов'ян, давніми контактами з іншими народами, етимологією праслов'янського гідронімічного фонду, слов'янської лексики в її давньому діалектному членуванні. Колектив журналу щиро вітає ювілярку, бажає їй міцного здоров'я, здійснення всіх творчих мрій і пропонує нову наукову розвідку дослідниці.

У статті розглядаються старожитні ойконіми Житомирщини, засвідчені в писемних джерелах XV—XVI ст. Простежується динаміка перейменувань, спричинена соціально-історичними умовами. Аналізуються словотвірні моделі на тлі споріднених відповідників.

К л ю ч о в і с л о в а : ойконім, антропонім, апелятив, словотвірна модель.

Становлення ойконімікону Житомирщини має тривалу історію. Вона така ж давня, як і саме виникнення поселень на цій території, витоки яких ведуть у долітописний період. Сформований у регіоні раннього слов'янського освоєння — Центральному Правобережному Поліссі, якому притаманні стабільність та певна ізольованість населення, зумовлені специфікою природних умов, він увібрав різночасову лексичну архаїку. Неодночасне освоєння й заселення території пов'язане із соціальними та іншими умовами. Вони ж, як і впливи міграційних процесів, зумовлювали динаміку найменувань, назвотворення поселень тощо. Цілком природно, що в основах назв населених пунктів знайшли відображення фізичні характеристики й природні властивості краю, заняття людності промислами, особливості сільського і виробничого господарства, нарешті, антропонімікон поліщуків, який також вирізняється консервативністю.

Сучасні ойконіми області, наведені в «Адміністративно-територіальному устрої»¹, безперечно, модифіковані. Значна частина історичних поселень зазнала перейменувань, окремі — неодноразових. Правильно відновити весь ланцюг змін, що стосуються одного населеного пункту, з огляду на пізню джерельну базу складно, а часом уже неможливо. Так, скажімо, з Древлянської землі літописи донесли назви лише двох міст — *Искоростень* (суч. *Коростень*) і *Вручии* (суч. *Овруч*). Так само поодинокі літописні згадки про ойконіми *Гольско*, *Городьскъ*, *Колодажъньи*, *Растовьць* та ін. дійшли з Київської та Волинської земель (ЕСЛГНПР²). Тільки в останні роки зусиллями археологів було з'ясовано, що древляни наприкінці I тис. н. е. мали до двох десятків укріплених поселень³, але

¹ Українська РСР. Адміністративно-територіальний устрій на 1 січня 1987 року / Упоряд. П. М. Гринюк, А. Я. Сидорін. — К., 1987. — 504 с.

² Список скорочень див. у кінці статті.

³ *Звіздецький Б. А.* Про деякі особливості древлянських городищ VIII—X ст. // Стародавній Коростень і слов'янські гради VIII—X ст. : Зб. наук. праць. — К., 2004. — С. 42.

немає ніяких свідчень про малі об'єкти. Практично всі вони зазнавали спустошень у результаті князівських міжусобиць, зовнішніх нападів. Частина їх зникла назавжди, залишивши по собі лише городища, але імена давніх міст продовжують жити в легендах і переказах, записаних від місцевих старожилів⁴. Дається взнаки відсутність писемних джерел, які б могли пролити світло на реальну картину заселення території в XIII–XIV ст.

Тільки починаючи з XV–XVI ст. збереглися актові документи, люстрації, грамоти, які дають уявлення про існування цілого ряду поселень, їхніх власників, про спадкове право наслідування маєтків місцевою шляхтою завдяки існуючим дарчим грамотам польських королів, а подекуди й київських князів. У цей історичний період населення Овруччини, Олевщини, Житомирщини переживало скрутні часи, зазнаючи розорень, спустошень від нападів татар, місцевих чвар між землевласниками. Зазнаючи спустошень від нападів татар, місцеве населення переховувалося в лісах, болотяних місцях, а потім, коли загроза знищення минала, подекуди знову поверталось на свої попелища, відновлювало оселі. Часто після таких нападів залишалось кілька димів, а часом лише один, проте назва поселення зберігалася. Часом навіть поруч зі старим виникало нове заселення: *Старі й Нові Троянівці, Старий та Новий Коростешов / Коростишів, Старий і Новий Черняхів* тощо, які пізніше злилися в один населений пункт.

Залучення якомога більше історичних фіксацій стосовно кожного населеного пункту дозволяє виявити динаміку перейменувань. Ще важливіше зафіксувати всі можливі варіанти ойконіма, бо це відкриває перспективи для правильної його етимології, а відтак часто й до хронології виникнення.

Авратин — с. Любарського р-ну. Фіксується наприкінці XVI ст.: «село Гаврятинъ», 1585 р. (АЮЗР, VII/1, 249), «z... Hawriatina», 1631 р. (АЮЗР, VII/1, 399), «с. Авратинъ», 1888 р. (Теодорович, 1, 146). Як видно з наведених історичних свідчень, сучасна форма ойконіма вторинна. Первісна — *Гаврятинъ* — дериват на **-ин** від зменшувально-пестливого імені *Гаврята*. Ойконім поповнює нечисленний словотвірний тип на **-ѣт-**, представлений на Житомирщині назвами *Борятин, Голуб'ятин* тощо, і не може, виходячи з генези назви, співвідноситися з топоосновами *Аврат-* / *Авратин-*⁵.

Городківка — с. Андрушівського р-ну. До 1946 р. — *Халаімгородок* (ІМСУ Жт., 143). Деякі дослідники вважають, що первісно на цьому місці було поселення *Жерделів*. Так, П. Г. Клепатський, ототожнюючи локалізацію *Жердельова* і *Халаімгородка*, писав, що в 1471 р. «въ Жерделевѣ было 3 слуги»⁶, але перевірка показала, що в документі, датованому близько 1471 р., йдеться про с-ще під назвою *Жерденевъ*, яке знаходилось у Київській землі: «К Житомироу жь селищю Же(р)деневъ а в томъ селищи три члѣвки все слоуги» (ССУМ, 1, 258). Спроба ототожнити його із сучас. с. *Жерденівка*, яке нині засвідчене у Вінницькій обл. (там же), видається непереконливою. За історичними документами відомо, що с-ще *Жерденевъ* у числі інших поселень знаходилось по течії р. Гуйви і тяжіло до Житомира, вірніше до укріпленого Житомирського замку: «тамъ же на Гуиве,— Жерденевъ», 1545 р. (ЛМ, 118 зв.). Таку локалізацію поселення підтверджують інші (пізніші) його фіксації: «od rudy Kobyli do sieliszcza zerdeniewskiego», 1576 р., «Danina dworu Zerdenow... seliszcza nazwanego Zerdeniew w zemli kijewskoy nepodaleku zamku zytomirskiego lezacego», 1589 р., «y dwoy Zerdeniew»,

⁴ Брицун-Ходак М. І. Літописна земля древлян : Археологія. Історія. Етнографія.— Костропенть, 2002.— 359 с.

⁵ Вербич С. О. Ойконімія Хмельниччини (структурно-семантичний аналіз твірних основ). І // Студії з ономастики та етимології. 2008 / Відп. ред. О. П. Карпенко.— К., 2008.— С. 17.

⁶ Клепатський П. Г. Очерки по истории Киевской земли : Литовский период.— О., 1912.— Т. 1.— С. 245.

1599 р. (РВМ, 280, 381, 493). Отже, наведені джерела вказують, що *Жерденів* справді знаходився в Київській землі на р. Гуйві, що стало підставою для ототожнення його із сучас. с. *Городківкою* на Житомирщині (ЛМ, 564), а відтак і з *Халаїмгородком*, розташованим на правобережжі Гуйви.

Під час нашестя Менглі-Гірея *Жерденів* зазнав спустошення, але поступово життя тут відновлювалося⁷. Його назва ще зрідка потрапляє на сторінки видань (див. вище цитування до 1599 р.), але на початок XVII ст. вона зовсім зникає. Разом із тим 1537 р. з'являються перші відомості про два маєтки біля Гуйви під назвою *Великий* і *Малий Жерделів* (*Żerdelew*): «k tomu welykuj i małyj Żerdelew», права на які захищали житомирські міщани. Вони скаржилися королю Сигізмунду I на образи, яких зазнають від колишнього власника поселень — Лукаша Лозовицького (ГВКЛ, 156). Відомо також, що спадкоємець Лукаша — Андрій Лозовицький заставив ці поселення Ф. Тишкевичу⁸. Про одне з них «дво(р) Же(р)делє(в)» ідеться в документі 1605 р. (ДМВ, 103), а також «село назване Же(р)делєвъ» згадується під 1611 р. (АКЖГУ, 73). Укладачі наведених актів ототожнюють згадане поселення із сучас. с. *Жерделі* Андрушівського р-ну, яке розташоване на лівому березі Гуйви⁹. Цілком можливо, що с. *Малий Жерделів* (воно ж *Жерделів*, сучас. *Жерделі*) виникло після нашестя Менглі-Гірея, коли почалося відновлення спалених селищ і заселення нових по р. Гуйві. Назва утворила опозиційну пару до *Великого Жерделева* (первісно — *Жерденева*), розташованого на правобережжі, що знайшло відображення у джерелах поч. XVII ст.: «Wielki Żerdyłow i Mały», 1607 р. (Żr. dz., XXI, 551), «Wielk. i Mał. Żerdełow», 1613 р. (т. с. 202), «wielki u mały Żerdelew», 1616 р. (АЮЗР, VII/1, 320), «Wielkiego i Małego Zerdelewa», 1621 р. (Żr. dz., XXI, 608).

Як свідчать історичні джерела, форма *Жерделів* (*Żerdelew*) — вторинна. Первісна — *Жерденєв* — споріднена хіба що з *Жерденівка* — ойконім у Гайсинському р-ні Вінницької обл. (АТУ, 11). В основі обох назв виправдано вбачати антропонім **Жердень* < **Жерд-ень*, який характеризував людину за зовнішніми ознаками і найімовірніше вказував на її рівну статуру та високий зріст, пор. рос. діал. *жердем ходить* «ходити не горблячись, прямо тримати тулуб» (Елиасов, 112), сюди ж іменник *жерденік* «тонкий і довгий хвойний ліс на корню, придатний на жердини» (СОВН, 130).

Протягом XVII ст. поселення ще кілька разів змінює своє найменування. Це відбувається щоразу зі зміною власника. Із захопленням села кн. Кириком Ружинським, який побудував тут нашвидкуруч замок, забезпечив невеликим гарнізоном¹⁰, воно отримало назву — *Скоргородок*: «w Skorhorodku», 1604 р. (Żr. dz., XXI, 473). Постала вона на базі лексикалізованого словосполучення *Скорий Городок*. Одноійменні поселення нерідкісні в Україні, але для всіх них властиве недовго існування. Як тільки Ф. Тишкевичу вдалося повернути свою власність, знову діючим стає найменування *Великий Жерделів* (*Жерделів*). Одночасно від попередньої назви *Скоргородок* (*Skorhorodek*, *Skorogródek*; SG, X, 700) активною залишилася друга частина — *Городок* (або полонізм *Gródek*), яка зрідка трапляється в актових документах: «до Горо(д)ка», 1611 р. (АКЖГУ, 30). Навіть за нового власника *Халаїма*, у заставі якому це містечко згадується в 1618 р. (Żr.

⁷ Там же. — С. 246.

⁸ Клепатский П. Г. Знач. праця. — С. 247.

⁹ Сказания о населенных местностях Киевской губернии или статистические, исторические и церковные заметки о всех деревнях, селах, местечках и городах, в пределах губернии находящихся / Собр. Л. И. Похилевич. — Біла Церква, 2005. — С. 226.

¹⁰ Мальченко О. Укріплені поселення Брацлавського, Київського і Подільського воєводств (XV — середина XVII ст.). — К., 2001. — С. 254.

dz., XXII, 232), ще наприкінці XVII ст. (1683 р.) зафіксовано назву *Grodek* (АЮЗР, VII/1, 509).

Довготривалим виявилось двокомпонентне найменування *Халаїмгородок*. Воно проіснувало до 1946 р. (ІМСУ Жт. 143). Його перший компонент, безперечно, мотивований антропонімом *Халаїм* [«od pana Andrzeia *Chalaima*», 1631 р., «pana *Chalaima*», 1683 р. (АЮЗР, VII/1, 485, 498)]. Н. М. Яковенко згадує Халаїмів поміж панами Київщини і Брацлавщини за даними кінця XV — першої половини XVI ст. і зазначає, що на Брацлавщині *Жерделів* ще з часів Володимира Ольгердовича згадується як отчина Халаїмів¹¹. За доступними нам джерелами, Халаїми стали володіти *Жерделевим* (або *Городком*) не раніше XVII ст. Отримавши поселення, новий господар, який знав обидва найменування, не поспішав перейменувати його. Тільки через деякий час унормовується назва *Халаїм-Городок*: «Халаїм-Городокъ», 1635 р. (АЖГУ, 150), де в основі другого (вже знайомого) компонента прочитується апелятив *городок* «маленьке місто».

У повоєнний час селу повернули назву *Жерделів* (АТПУ, 1947, 161). Сучасне найменування *Городківка* утворено за аналогією до похідних на **-івка** від *Городок* < *городок*.

Кичкирі — с. Радомишльського р-ну. Історично — *Брилево*. Відоме за грамотою 1497 р.: «Биль намъ чоломъ панъ Быкъ Александровичъ, а повѣдалъ намъ, што отецъ нашъ, король е. м., далъ ему имѣніе в Житомирскомъ повѣтѣ, на имя Брилево, што держалъ Кичкирь» (АЛМ, I, 136). З документа видно, що вже по смерті *Кичкиря* — власника *Брилева*, пан Бик Александрович просить підтвердження на це поселення у великого кн. Олександра, оскільки Кичкир не залишив по собі спадкоємців. Зрозуміло, що 1497 р. не перша, а найімовірніше одна з пізніх згадок *Брилева* — деривата на **-ев** від антропоніма *Бриль*, пор. сучас. укр. прізвище *Бриль* (Редько, 1, 101), а також бр. *Брыль* (Бірыла, 61), мотивованого апелятивом *бриль* «солом'яний капелюх».

У XVI ст. поселення отримало нове найменування: «z seliszczu Pilipowskocho u z Kiczkerewskocho», 1552 р. (АЮЗР, VII/1, 149), «w имѣ(н)ѣ заста(в)ноѣ Кичкиро(в)чизну, ... абы доходы(л) з ни(м) поспо(л) имѣ(н)я Кичкировщизны», 1584 р. (АКЖМУ, 88–89), «z... Kiczkirów», 1596 р. (Žt. dz., XXI, 30), «przez mająt. ... Kiczkiro», 1604 р. (там же, 474). Вона пов'язана з антропонімом *Кичкир*, який вказує на особу боярина *Кичкиря* — колишнього власника поселення. У межах України зафіксовано кілька десятків носіїв цього прізвища — Волинська, Сумська, Тернопільська обл., м. Севастополь та ін. (див.: ВУЖ).

Ксаверів — с. Малинського р-ну. Історично — с. *Литвиновичі* (п. *Litwinowicze*; SG, V, 799). За привілеєм Владислава IV у 1634 р. було дозволено «sadzić miasto Xawerów» (SG, IV, 824), в якому на кошти Ігнатія Єльця було засновано єзуїтську колегію (Батюшков, 124). В історичних документах згадується як: «do collegium xawerowskiego nalezające», 1640 р. (PBM, 754), «od Jezuitow xawerowskich», 1643 р. (там же, 694), «крестьяне... Ксаверовской иезуитской коллегіи», 1650 р. (АЮЗР, III/4, 501), «Братского Киевского (монастиря.— О. К.) село Ксаверовъ», 1656 р. (Памятники, II, 448), «Братцкогo Богоявленского монастыря игумена Иоаникея с братьею пожаловали мѣстомъ Саворовымъ», 1656 р. (там же, 452), «Collegium z Xawerowa z między lasów, woyną funditus zniesione, do Owrucza», 1678 р. (SG, IV, 824). З наведених цитат видно, як загострювалася боротьба між католицизмом і православ'ям, вірним прибічником католицької віри і власником *Ксаверова* — Ігнатієм Єльцем і православною околичною шляхтою, козаками.

¹¹ Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна).— К., 1993.— С. 173.

Назву *Ксаверів* утворено за допомогою присвійного суфікса **-ів** (< **-ов**) від особового імені *Ксавер* — розм. форма від *Ксаверій*, що з лат. *Xaverius* — найменування за місцем проживання католицького ченця XVI ст. < ісп. *Xavier* (*xaviero*) < баск. *etchaberri* «новий дім» — назва замку в Іспанії (Трійняк, 184). Форма *Саворовъ*, засвідчена під 1656 р., очевидно, не має відношення до легендарного м. *Саворова*, локалізованого на північ від *Ксаверова* на р. Уші (сучас. Уж) ¹². Найімовірніше, в його основі лежить розмовний варіант імені *Савѣр* < *Савѣрій* < *Ксаверій* (Трійняк, 321). Споріднені назви — *Ксаверова*, *Ксаверово* засвідчено в кол. Київській, Гродненській, Каунаській, Мінській, Могильовській, Вітебській губ. (Vasmer RGN, IV, 615).

В історичній літературі вважається, що м. *Ксаверову* передувало с. *Литвиновичі* (*Litwinowicze*), яке в 1507 р. належало Дмитру Єльцю: «w row. owtuckim zaś — Litwinowicze (późn. Ksawerów) na Kamionce dopł. Uszy» (Żr. dz., XXII, 393; SG, V, 799), пор. ще 1628 р. «Litwinowicze (późn. Ksawerów) na rz. Kamionce» (Żr. dz., XXII, 656). Здавалося б, така зміна найменувань цілком логічна: «Litwinowicze przybierają z czasem miana Ksawerów, na cześć ś. patrona zakonu O. J., którego stają się własnością» (там же, 174). Щодо правомірності такого отождошення в історичних документах спостерігаються певні розбіжності. Так, документ 1631 р. дає підстави для того, щоб с. *Литвиновичі* співвідносити з нп *Савлуки*: «pana Philipa Jejca, podstolego Kijjowskiego, z sioła Litwinowicz, przezwanego Sawłukow» (АЮЗР, VII/1, 377). В основі останнього прочитується чоловіче ім'я *Савлук* — розм. форма від повного імені *Савѣл* або *Савѣлій* (Трійняк, 320). Відомо воно на поч. XVII ст.: «w lesie Sawłukowskim», 1602 р. (Żr. dz., XXI, 78), «przez wieś pozw. Sawłukę», 1604 р. (Żr. dz., XXI, 486). *Савлуки* знаходилися на відстані лише 2 верст від *Ксаверова* і також належали роду Єльців (Теодорович, I, 329). З огляду на близьке розташування цих двох населених пунктів і належність їх одному роду цілком можлива помилка при ідентифікації с. *Литвиновичі* з *Ксаверовим* чи із *Савлуками*. Отже, існуючі версії щодо перейменування с. *Литвиновичі* взаємно виключають одна одну, і схоже, що наявні історичні документи не можуть дати однозначної відповіді на це питання. Його назву можна розглядати як множинну форму від патроніма *Литвиновичь* [Ільяш *Литвиновичь* — боярин, 1591 р. (АЮЗР, I/1, 294), Nicolaus Litwinowcz — член братства Львівського, XVIII ст. (Пам'ятники, III/1, 61), *Литвинович* — сучас. укр. прізвище (Горпинич, Тимченко, 162)].

Недашки — с. Малинського р-ну. Фіксується з XVI ст. За люстрацією 1571 р. село *Niedaszki* мало людність, яка складалася з трьох заушських бояр (Żr. dz., XX, 29). Далі назва простежується в незмінній формі: «z Niedaszków», 1617 р. (Żr. dz., XXI, 595), «z... Niedaszków», 1631 р. (АЮЗР, VII/1, 374), «v селе... Недашка^x», 1635 р. (АЖГУ, 185).

В основі цього найменування можна вбачати антропонім *Недашко* у формі множини. Східні слов'яни знайомі з особовим ім'ям *Недаш* [кн. *Недаш* Іванович Звенигородський, середина XVI ст.; *Недаш* Степанович Тутолмин, 1556 р. (Веселовский, 215), *Недаш* Захар'їн, *Недаш* Алекс'єв — поміщики (НПК, VI, 492–494)]. Особову форму *Nedaška* засвідчено в полабсько-поморському іменнику (Schlimpert, 93). Антропонім *Недашко(a)* < **Nedaš'ko(a)* — похідне із суфіксом **-j-**, що виникло на базі апелятива *неда́ха* (пор. рос. діал. *неда́ха* «скнара, той, хто відмовляє в допомозі; той, хто уникає витрат»; СРНГ, 21, 9). Цікаво, що на колишній території древлян іменник *недаш* відомий у значенні «ведмідь-шатун» (Брицун-Ходак, 118).

¹² Брицун-Ходак М. Зазнач. праця.— С. 149.

З-поміж споріднених утворень варто назвати суфіксальне похідне на **-ів-ка** — *Недашківка* — с. у Народицькому р-ні Житомирської обл. (АТУ, 92). Шляхтичі *Недашківські* та їхні нащадки, які досі проживають на Житомирщині, отримали своє прізвище від ойконіма *Недашки*, а не навпаки.

Олевськ — районний центр. Його поряд із *Коростенем*, *Овручем* та ін. ойконімами, відносять до древлянських міст¹³. Те, що ця територія була освоєна ще в літописний період, не викликає сумніву. Археологи зараховують невелике мисове городище древлян в Олевську до VIII–X ст.¹⁴, що підтверджує існування на цьому місці поселення, тогочасне найменування якого невідоме. Його назву пов'язують з ім'ям кн. Олега Святославича (X ст.)¹⁵, але в літописах вона не трапляється, інші документальні підтвердження також відсутні. *Олевськ*, як і давньоруське поселення, локалізується на р. Уборті. Вважається, що виникло воно за київських князів Ольгердовичів¹⁶. Привертає увагу той факт, що Олевська волость у XV ст. засвідчується в історичних джерелах неодноразово: «волость Олевско», 1473 р. (АЛМ, I/1, 16), «волость Олевско», 1482–1491 рр. (АЮЗР, VII/2, 9), «w olewskoy wołosti», 1496 р. (AS, 1, 111), «въ Олевской волости», 1498 р. (Акты ЗР, I, 178). Натомість найменування поселення жодного разу не промайнуло в історичних фіксаціях XV ст. З'являється воно лише в XVI ст. З контексту перших фіксацій ще важко усвідомити, чи мова йде про поселення Олевськ чи про городище в Олевську (тобто в Олевській волості): «на Olewsku», 1518 р. (АЮЗР, IV/1, 16), «у Олевску городищо», 1522 р. (Акты ЗР, II, 136), «въ томъ именью Городищу ... замок збудовати», 1541 р. (АЮЗР, VIII/5, 37). Як бачимо, тільки в 1541 р. на давньому Олевському городищі виникає поселення *Городище* із замком. При цьому достеменно невідомо, з'явилося воно на місці давньоруського поселення чи на руїнах Олевська, занованого в часи Ольгердовичів. Тільки з часом *Городище* заступили назви — *Олевское*, *Олевск*: «до именя ... Олевского», «ув ыйменю ... Олевскомъ», 1566 р. (АЮЗР, VIII/3, 93, 95), «у seł ... Wolewka», «a w Olewku», 1592 р. (РВМ, 442, 443), «Olewsk», 1602 р. (Zg. dz., XXI, 88). Наведені історичні фіксації свідчать, що виникнення Олевської волості передувало появі поселення Олевськ. За походженням — це дериват на **-ськ-** від контактного гідроніма *Олева* < **oblěva*, пор. рос. діал. *облѣва* «заливний дощ» (СРНГ, 22, 89), а також прикметник *олевáтый* «посрлий невисоким рідким лісом (звичайно чорноліссям) на низьких вологих місцях» (СРНГ, 23, 183). Течією р. Олеви і бас. Олевська волость обмежувалась із заходу¹⁷. Аналогічне походження має Убортська волость від гідроніма *Уборть*, на якій розташовується м. *Олевськ*.

Беручи до уваги сказане, можна припускати, що назва поселення *Олевськ* вторинна стосовно однойменної волості, а пізніше — області. Якщо нові джерела дозволять визнати його давнішим, тоді потрібно буде шукати інший контактний топонім.

Ружин — районний центр. Місце давнього слов'янського заселення. Вважається, що вже в XI ст. тут існувало поселення *Скоргородок*¹⁸. За іншими даними, функціонування замку *Скоргородок* датують XII–XIII ст.¹⁹ Поміж літопис-

¹³ Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии / Сост. Н. И. Теодорович.— Почаев, 1888.— С. 367.

¹⁴ *Звіздецький Б. А.* Зазнач. праця.— С. 42–43.

¹⁵ *Яремчук В., Павленко Н., Пилипчук М.* Коротка історична довідка // Там, де Уборть тихенько співає... : Нариси з історії Олевська / Упоряд. Т. В. Заруба, Ю. В. Халімончук.— Житомир, 2007.— С. 11.

¹⁶ *Клепатский П. Г.* Зазнач. праця.— С. 224.

¹⁷ Там же.— С. 227.

¹⁸ *Вакулюк П. Г.* Верхівня на скрижальх історії (Важке прозріння).— Фастів, 2007.— С. 17–18.

¹⁹ *Шерба С. П., Махорін Г. Л.* Пам'ятки і пам'ятні місця історії та культури на Житомирщині. Ружинський р-н.— Житомир, 2007.— Вип. 8.— С. 12.

них фіксацій *Скоргородок* на р. Роставиці не згадується, проте ця назва фігурує в історичних джерелах: «Różyń (Szszerbow) ks. Różyńskich, po 1591 (jako ‘Skorhorodek’) wzniesiony» (SG, X, 48; *Žr. dz.*, XXII, 83). Найменування поселення підказує, що це міг бути оборонний пункт, нашвидкуруч побудований у зв’язку з військовою загрозою.

У 1471 р. на його місці історичні джерела згадують поселення *Щербів*: «село Щербовъ» (АЮЗР, VII/2, 3), практично знищене після походу Менглі-Гірея, а місце це на якийсь час перетворене на пустелю (SG, X, 47). Як швидко воно було відновлене — невідомо, але на кінець XVI ст. його власники зем’яни Стрижовські продали своє помістя кн. Миколаю Ружинському (*Žr. dz.*, XXII, 120). Зі зміною власника з’являється й нова назва поселення — *Новий Ружин*: «nazwanego Nowym Ruzynom», 1590 р. (PBM, 466), хоч офіційний рік продажу *Щербова* — 1591 р. (див.: *Žr. dz.*, XXII, 120). На поч. XVII ст. стара і нова назви часто згадуються паралельно: «на ... zamku Nowy Rużyn, nazywający się Szczerbow», 1606 р. (*Žr. dz.*, XXI, 531), «на має(т)но(ст) свою меє(ст)о Нові(и) Ружи(нъ) а Стары(и) Ще(р)бовъ», 1611 р. (АКЖГУ, 103). Триває це до встановлення назви *Ружин*: «z ... Ružyna», 1631 р. (АЮЗР, VII/1, 376), «в меєте Рѣжине», 1635 р. (АЖГУ, 158).

Словосполучення *Новий Ружин* виникло як протиставлення ойконіму *Ружин* (за сучасним адміністративним поділом у Турійському р-ні на Волині), який також належав кн. М. І. Ружинському вже на початку XVI ст.²⁰ З часом, оскільки на Житомирщині аналогічної назви не було, необхідність в опозиційному компоненті *Новий* відпала. Історична назва *Щербів* — похідне з присвійним суфіксом **-ів** (< **-ов**) від антропонімів *Щерб* / *Щербо* (пор. укр. *Щерб* (СКТ, 936), *Щербо* (Новикова, 973), ст.-бр. *Щербъ*, XVI ст. (АВК, XVII, 355), п. *Szczerb*, *Szczerbo* (SN, IX, 243, 245) і под.).

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

АЖГУ	— Акти Житомирського гродського уряду : 1590 р., 1635 р. / Підгот. до вид. В. М. Мойсієнко.— Житомир, 2004.— 253 с.
АВК	— Акты, изд. Виленскою Археографическою комиссиею. — Вильна, 1865–1910. — Т. 1–35.
АКЖГУ	— Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 року / Підгот. до вид. А. М. Матвієнко, В. М. Мойсієнко.— Житомир, 2002.— 390 с.
АКЖМУ	— Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582–1588 рр.) / Підгот. до вид. М. К. Бойчук.— К., 1965.— 191 с.
Акты ЗР	— Акты, отнесенные к истории Западной России, собр. и изд. Археографическою комиссиею.— СПб., 1846–1853.— Т. 1–5.
АЛМ	— Акты литовской метрики / Собр. Ф. И. Леонтович.— Варшава, 1896.— Т. 1. Вып. 1 (1413–1498 гг.).
АТУ	— Українська РСР : Адміністративно-територіальний устрій на 1 січня 1987 року.— К., 1987.— 504 с.
АЮЗР	— Архив Юго-Западной России, изд. Временною комиссиею для разбора древних актов [...].— К., 1859–1914.— Ч. 1–8.
Батюшков	— <i>Батюшков П. Н.</i> Вольнь. Исторические судьбы юго-западного края.— СПб., 1888.— 128 с.
Бірыла	— <i>Бірыла М. В.</i> Беларуская антрапанімія. 2 : Прозвішчы, утвораныя ад апеліятыўнай лексікі.— Мінск, 1969.— 504 с.
Брицун-Ходак	— <i>Брицун-Ходак М. І.</i> Літописна земля древлян : Археологія. Історія. Етнографія.— Коростень, 2002.— 359 с.
Веселовский	— <i>Веселовский С. Б.</i> Ономастикон: Древнерусские имена, прозвища и фамилии.— М., 1974.— 381 с.
ВУЖ	— Вся Україна жителі.— http://www.nomer.org/allukraina/ .

²⁰ Шульгач В. П. Ойконімія Волині : Етимологічний словник-довідник.— К., 2001.— С. 120–121.

- ГВКЛ — Грамоты великих князей литовских с 1390 по 1569 год / Собр. и изд. под ред. В. Антоновича и К. Козловского.— К., 1868.— 167 с.
- Горпинич, Тимченко — *Горпинич В. О., Тимченко Т. В.* Прізвища правобережного Степу : Словник.— Д., 2005.— 322 с.
- ДМВ — Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. : 36. актових документів / Підгот. до вид. В. В. Німчук, В. М. Русанівський, К. С. Симонова та ін.— К., 1981.— 316 с.
- ЕСЛГНПР — Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / Відп. ред. О. С. Стрижак.— К., 1985.— 253 с.
- ІМСУ Жт. — Історія міст і сіл Української РСР : Житомирська область.— К., 1973.— 726 с.
- ЛМ — Литовська метрика : Ревізії українських замків 1545 року. Кн. 561 / Підгот. В. Кравченко.— К., 2005.— 597 с.
- Новикова — *Новикова Ю. М.* Практичний словозмінно-орфографічний словник прізвищ Центральної та Східної Донеччини.— Донецьк, 2007.— 994 с.
- НПК — Новгородские писцовые книги, изд. Археографическою комиссиею.— СПб., 1915.— Т. 6.
- Памятники — Памятники, изд. Временною комиссиею для разбора древних актов.— СПб., 1845–1859.— Т. 1–4.
- РВМ — Руська (Волинська) метрика: Регести документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства) 1569–1673 / Передмова П. К. Грімстед.— К., 2002.— 984 с.
- Редько СКТ — *Редько Ю.* Словник українських прізвищ.— Л., 1907.— Т. 1–2.
- СОВН — Словарь областного вологодского наречия. По рукописи П. А. Дилакторского / Изд. подгот. А. И. Левичкин и С. А. Мызников.— СПб., 2006.— 677 с.
- СРНГ — Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф. П. Филина и Ф. П. Сороколетова.— М. ; Ленинград ; СПб., 1966–2006.— Вып. 1–40.
- ССУМ — Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. / Ред. Л. Л. Гумецька, І. М. Керницький.— К., 1977.— Т. 1–2.
- Теодорович — Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии / Сост. Н. И. Теодорович.— Почаев, 1888.— Т. 1.— 430 с.
- Трійняк — *Трійняк І. І.* Словник українських імен / Відп. ред. І. М. Железняк.— К., 2005.— 508 с.
- AS — *Archiwum ksiąg Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie.*— We Lwowie, 1887–1890.— Т. 1–4.
- Schlimpert — *Schlimpert G.* Slawische Personennamen im mittelalterlichen Quellen zur deutschen geschichte.— Berlin, 1978.
- SG — Словник географічний Крolestwa Polskiego і інших країв слов'янських.— Warszawa, 1880–1902.— Т. 1–15.
- SN — Словник назвиск współcześnie w Polsce używanych / Wydał K. Rytmut.— Kraków, 1992–1994.— Т. 1–10.
- Ѕр. dz. — *Ѕródła dziejowe.*— Warszawa, 1876–1897.— Т. 1–22.
- Vasmer RGN — *Russisches geographisches Namenbuch / Begr. von M. Vasmer.*— Wiesbaden, 1962–1980.— Bd 1–10.

O. P. KARPENKO

ANCIENCE OF ZHYTOMYR REGION OF XV–XVI CENTURIES (oikonym materails)

Ancient oikonyms of Zhytomyr region recorded in published sources of XV–XVI centuries are considered. The dynamics of renaming of the considered oikonyms caused by social-historical conditions is traced. Word-formative models against a background of related correspondent names are analyzed.

Key words: oikonym, anthroponym, common noun, word-formative model.